

Knowledge Consortium of Gujarat

Department of Higher Education - Government of Gujarat

Journal of Humanity

ISSN: 2279-0233

Continuous Issue - 18 | June - July 2015

‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં-મનુષ્યને સાવધાન કરતી- અધ:પતનની અવસ્થાઓ.’

‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા’એ માનવને કેન્દ્રમાં રાખીને કહેવાયેલો જીવનગ્રંથ છે. ગીતાકારે માનવની સતત ચિંતા-કાળજી કરી છે. માનવ પોતાનાં જીવન વિકાસનાં પથ ઉપરથી ચ્યુત-ભ્રષ્ટ ન થઈ જાય એટલા માટે તેઓ કહે છે કે- ‘મમ વર્ત્માનુવર્તન્તે મનુષ્યા: પાર્થ સર્વશ: । (ગીતા-૩/૨૩) હે પાર્થ ! સર્વ મનુષ્યો મારા જ માર્ગનું અનુસરણ કરે છે. આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિની દૃઢ માન્યતા છે કે ‘અવતાર’ એ મનુષ્યજીવનને માર્ગદર્શન કરવા માટે આવે છે. શ્રીકૃષ્ણ માટે તો કહેવાય છે કે- કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન્ સ્વયમ્ । તેથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જે જે કર્યું છે અને જે જે કહ્યું છે તે બધું જ માનવ જીવન માટે માર્ગદર્શક રૂપ જ છે.

‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા’ અ.૨, ‘સાંખ્યયોગ’માં અંતિમ ભાગમાં ભગવાન પોતાનાં લાડકા દીકરા-‘ સ્થિતપ્રજ્ઞ’ પુરુષનું સુંદર વર્ણન કરે છે, પરંતુ તેમાં વચ્ચે જ સ્થિતપ્રજ્ઞ અવસ્થાને નહીં પામેલાં સર્વ સાધારણ મનુષ્યો, ઈન્દ્રિયોનાં વિષયોમાં કેવી રીતે ફસાય છે અને કેટલી હદે તેમનું અધ:પતન થાય છે, તેનું આબેહુબ દૃશ્ય આપણી સમક્ષ ખડું કર્યું છે. જે નીચે મુજબ છે.

ધ્યાયતો વિષયાન્પુંસ: સઙ્ગસ્તેષૂપજાયતે ।

સઙ્ગાત્સંજાયતે કામ: કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥ (ગીતા-૨-૬૨)

અર્થાત્ વિષયોનું ચિંતન કરનાર પુરુષની તે વિષયોમાં આસક્તિ થઈ જાય છે, આસક્તિથી (તે વિષયોની) કામના ઉત્પન્ન થાય છે અને કામના (માં વિષ્ન પડવા) થી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે.

ક્રોધાદ્ભવતિ સંમોહ: સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમ ।

સ્મૃતિભ્રમશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયતિ ॥ (ગીતા-૨/૬૩)

અર્થાત્ ક્રોધથી અવિવેક એટલે મૂઢભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અવિવેકથી સ્મરણશક્તિ ભ્રમિત થઈ જાય છે, સ્મૃતિ ભ્રમિત થઈ જવાથી બુદ્ધિ અર્થાત્ જ્ઞાનશક્તિનો નાશ થઈ જાય છે. (અને) બુદ્ધિનાશ થવાથી (આ પુરુષ) પોતાના કલ્યાણથી પડી જાય છે.

કિશોરલાલ ઘ. મશરૂવાળા ઉપર્યુક્ત સંસ્કૃત શ્લોકોનો સમશ્લોકી અનુવાદ નીચે મુજબ આપે છે.

‘વિષયોનું રહે ધ્યાન તેમાં આસક્તિ ઊપજે,

જન્મે આસક્તિથી કામ, કામથી ક્રોધ નીપજે ,

ક્રોધથી મૂઢતા આવે, મૂઢતા સ્મૃતિને હરે,

સ્મૃતિલોપે બુદ્ધિનાશ, બુદ્ધિનાશે વિનાશ છે.’(1) (ગીતાધ્વનિ-૨/૬૨-૬૩)

માનવને સાવધાન ! કરવાનો ભગવાનનો ઉદ્દેશ:-

ઉપર્યુક્ત શ્લોકોમાં રજૂ થયેલ માનવની અધ:પતનની અવસ્થાઓ વાંચીને વાચકને અધ:પતન માટે અરેરાટી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ત્યારે ઓપણને સહજમાં પ્રશ્ન થઈ આવે છે કે ભગવાન પોતાનાં લાડકા દીકરા ‘ સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ’નાં વર્ણનમાં મશગુલ હતાં, તેમાં વળી આવું માનવનું દારુણ અધ:પતન ભગવાને કેમ વર્ણવ્યું ?

આ કેમ ? આ પ્રશ્નનો જવાબ શોધવા માટે આપણે આપણા સૌજન્ય સંસ્કારો પૈકીનાં ‘વિવાહ સંસ્કાર’ પ્રત્યે ડોકીયું કરીએ તો આપણને જાણવા મળે છે કે લગ્ન વખતે બ્રાહ્મણ, વર-વધૂને સાવધાન ! કન્યાપધરાવો સાવધાન ! સમયવર્તે સાવધાન ! આમ બ્રાહ્મણ અનેકવાર સાવધાન ! શબ્દ બોલે છે. જો કે લોકોનું તેમાં ધ્યાન જ હોતું નથી, પછી તેનાં અર્થનું જ્ઞાન તો ક્યાંથી હોય !

એવું કહેવાય છે કે શિવાજીનાં ગુરુ સમર્થસ્વામી રામદાસ લગ્ન મંડપમાં બ્રાહ્મણનો સાવધાન ! સાવધાન ! સાવધાન ! એવા શબ્દો સાંભળીને લગ્ન મંડપમાંથી ભાગી ગયાં હતાં. અને ત્યાર પછી તેઓ આજીવન બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીને જીવ્યા હતાં.

ગીતાકારનાં હૃદયમાં માનવ માટે કરુણા વહી રહી છે. તેથી જ તેઓ પોતાનાં લાડકા દીકરી 'સ્થિતપ્રજ્ઞ' નું વર્ણન કરવાનું ઘડીવાર રોકીને, પોતાનાં સર્વસાધારણ તમામ જીવાત્માઓ માટે, કે જેઓ ઈન્દ્રિયોનાં વિષયોપભોગોમાં સપડાઈને પોતાનું સંપૂર્ણ જીવન તેમાં હોમી દે છે, તે તમામને અંહીયા ભગવાન સાવધાન કરે છે. સમય પહેલાં સાવધાન થયેલ વ્યક્તિ ભયમાંથી બચી શકે છે. ગીતાકારને, આપણને બધાને મોટા ભય- માનવજીવનનાં સર્વનાશમાંથી બચાવવા છે. તેથી તેઓ માનવજીવનનાં અધ:પતનની આ અવસ્થાઓને આટલી સૂક્ષ્મતાથી સમજાવી રહ્યાં છે. ઉદા. રાત્રિનાં સમયે એક વ્યક્તિ પગપાળા એક ગામથી બીજા ગામ જતો હોય, તેને બીજી કોઈ વ્યક્તિ કહે કે રાત્રિનાં સમયે જાવ છો તો સાવધાનીથી જજો. આ રસ્તે ચોર-લૂટારાઓનો ડર રહેલો છે. આવું સાંભળતા જ પેલો પદાતી આખા રસ્તે સંપૂર્ણ સાવધાનીથી ચાલે છે. ટૂંકમાં ભય માણસને સાવધાન રાખે છે. અંહીયા પ્રસ્તુત શ્લોકોમાં પણ ગીતાકાર આપણને ઈન્દ્રિયોનાં વિષયોથી સાવધાન કરી રહ્યાં છે.

ભગવાન આદ્ય શંકરાચાર્ય પણ કહે છે કે- સ્વભાવતો વિષયવિષયાણીન્દ્રિયાણિ , ન બ્રહ્મવિષયાણિ । (2) અર્થાત્ સ્વભાવથી જ ઈન્દ્રિયો ઘટ-પટ જેવા (ઈન્દ્રિયોનાં) વિષય બનતાં પદાર્થોને જ વિષય બનાવે છે, પરંતુ 'બ્રહ્મ' ને ઈન્દ્રિયો પોતાનો વિષય બનાવતી નથી. પરમાત્માએ ઈન્દ્રિયોને બહાર તરફ જતા માર્ગ વાળી બનાવી છે, તેથી તે બહારનાં જગતનાં પદાર્થોને જ પોતાનો વિષય બનાવે છે. પરાશિચ્ચાનિ વ્યતૃણત્સ્વયંભૂસ્તસ્માત્પરાઙ્પશ્યતિ નાન્તરાત્મન્ । (3) (કઠોપનિષદ્-૨/૧/૧) આ બહારનાં વિષયોનાં સતત ચિંતનથી માણસ અધ:પતનની ઊંડી ખીણમાં કેવી રીતે ફેંકાઈ જાય છે ! તેનું આબેહુબ દૃશ્ય ગીતાકારે ખડું કર્યું છે. જેને પ્રસ્તુત પેપરમાં અધ:પતનની અવસ્થાઓ રૂપે નીચે મુજબ રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે.

અધ:પતનની અવસ્થાઓ:- શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા અ.-૨ શ્લોક-૬૨-૬૩માં રજૂ થયેલાં ચરણોને જ અંહીયા અધ:પતનની અવસ્થાઓ કહી છે. જે ક્રમાનુસાર નીચે મુજબ રજૂ થયેલ છે.

(૧) ધ્યાયતો વિષયાનું પુંસઃ સઙ્ગસ્તેષૂપજાયતે । :- વિષયોનું સતત ચિંતન કરનાર વ્યક્તિને તે વિષયો પ્રત્યે આસક્તિ નિર્માણ થાય છે. જે વ્યક્તિ સતત જે વિષયનું ચિંતન કરે તેને તે વિષયમાં ખેંચાણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એકવાર ઈન્દ્રિયોમાં વિષયોનું ખેંચાણ ઉત્પન્ન થયું કે પછી વ્યક્તિને તે વિષય સિવાય બીજું કંઈ દેખાતું જ નથી. પછી તેને અગ્રેઽપિ સા, પૃષ્ઠેઽપિ સા..... સ્વપ્નેઽપિ સા । સર્વત્ર તે જ વિષય દેખાય છે. વિષયોનું તીવ્ર ખેંચાણ વ્યક્તિને પોતાના સ્થાનેથી ચ્યુત કરી દે છે. પોતાનાં મૂળ સ્થાનમાંથી ચ્યુત થવું આ અધ:પતનની શરૂઆતની પ્રથમ અવસ્થા છે. પોતાની ઈન્દ્રિયો અમુક વિષયમાં ખેંચાઈ ગઈ છે- આ વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન થવું એ આવશ્યક છે. પરંતુ જેની બુદ્ધિ સ્થિર ન થઈ હોય તે વ્યક્તિ આ ક્ષણને જાણી શકતો નથી. સ્થિતપ્રજ્ઞ અવસ્થા મેળવ્યા પછી જ ઈન્દ્રિયોમાં વિકાર ઉત્પન્ન થયાની ક્ષણને જાણી શકાય છે. એમ ગીતાકારને કહેવું અભિપ્રેત છે.

(૨) સઙ્ગાત્સઙ્ગાયતે કામઃ । :- વિષયો પ્રત્યેની આસક્તિમાંથી તે વિષયોની કામના ઉત્પન્ન થાય છે. આસક્તિ કરતા કામઃ ભયંકર છે. સંસ્કૃતભાષામાં કામઃ શબ્દનો અર્થ- ઇચ્છા-મનોભવો કામૌ । (4) આમ સંસ્કૃત ભાષામાં કામઃ શબ્દ ' ઈચ્છા માત્ર' નો વાચક છે. પરંતુ આજે કામઃ બોલતાં જ લોકો તેનો અર્થ જાતિગત કામ (Sex) એવો જ અર્થ કરે છે, જે યોગ્ય નથી. કોઈ પણ વિષયને મેળવવાની અતિતીવ્ર ઈચ્છા થાય ત્યારે તે કામનું રૂપ ધારણ કરે છે. એમ ગીતાકારનું કહેવું છે. અધ:પતનની આ દ્વિતીય અવસ્થા છે.

(૩) કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે । :- કામનાઓ સફળ ન થાય, તેમાં વિઘ્ન આવે તો વ્યક્તિમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધિત વ્યક્તિ કેવું અઘટિત કાર્ય કરી બેશે, તે કહી ન શકાય ! ક્રોધને પરવશ થઈ ગયેલ વ્યક્તિ ક્રોધાવેશમાં જ સામેની વ્યક્તિનું ખૂન પણ કરી બેસે છે. પરંતુ જ્યારે ક્રોધનું શમન થઈ જાય છે, ત્યારે તે વ્યક્તિને પોતાની ભયંકર ભૂલ સમજાય છે. પરંતુ ત્યારે ખૂબ જ મોડું થઈ ગયું હોય છે. આપણી આવી સ્થિતિ ન થાય તે માટે જ ગીતાકાર અધ:પતનની આ ત્રીજી અવસ્થાનું આપણને દર્શન કરાવે છે.

અધ:પતનની આ ત્રીજી અવસ્થાને વાંચયા પછી પ્રથમ દ્રષ્ટિએ આપણને એમ લાગે છે કે 'ગીતાકાર' અધ:પતનની આ અવસ્થા જણાવીને શું માનવને ડરાવી રહ્યાં છે ? પરંતુ આવું વર્ણન કરીને ગીતાકારનો આશય માનવને ડરાવવાનો નથી. પરંતુ તેને ચેતવવાનો, સાવધાન કરવાનો છે. ભય માણસને સાવધાન રાખે છે. ગીતાકારને માનવની સતત ચિંતા છે. આપણે આ સર્વનાશના અજગર ભરડામાં સપડાઈ એ તે પહેલાં જ તેઓ આપણને તેનાથી બચવવા સાવધાન કરી રહ્યાં છે.

અંહીયા કામઃ શબ્દ ઉપલક્ષણના અર્થે પ્રયોજાયો હોય તેવું લાગે છે. પૂ. પાંડુરંગ શાસ્ત્રીજી કહે છે કે- " કામ જો પૂરો ન થાય તો ક્રોધ આવે અને પૂરો થાય તો લોભ આવે, તેથી ક્રોધ શબ્દમાં લોભ પણ અભિપ્રેત છે. વેદાન્તની ભાષામાં ક્રોધ અને લોભ એક જ છે. પણ તેમાં ક્રોધી માણસ કરતાં લોભી માણસ વિષેશ ખરાબ છે. કારણ લોભી માણસ તદ્દન શ્રદ્ધા શૂન્ય અને બીકણ હોય છે. તેને પોતાની જાત ઉપર પણ વિશ્વાસ ન હોય અને પ્રભુ ઉપર પણ વિશ્વાસ ન હોય તેથી જ તે લોભી થાય, નહિં તો લોભી થવાનું કારણ શું ?" (5)

માનવ જીવનમાં કામ,ક્રોધ, લોભ, મોહ,મદ,મત્સર આ છ ષડ્ગુણો કહેલાં છે. જે પ્રત્યેક ઉત્તરોત્તર અતિ ભયંકર છે.પ્રો.વસન્તકુમાર મ.ભટ્ટ કહે છે કે -' કામ ,ક્રોધ ,મદ, મોહ,લોભ અનેમત્સર (ઈર્ષ્યા) એ છ ને મનોવૈજ્ઞાનિકોએ સૃષ્ટિના ચાલક બળ કહ્યાં છે, પણ ફિલસુફીના ગ્રંથોમાં આ છ ને " ષડ્ રિપુ"કહેવામાં આવ્યાં છે. તથા તે છ માય ઉત્તર-ઉત્તરને બળવાન ગણવામાં આવેલ છે !'ગીતા' આને કર્મબંધનમાં ફસાવનાર તત્ત્વો કહે છે, અને 'નરક'નું દ્વાર કહે છે. (6) ગીતાકાર સ્વયં પણ કહે છે કે-

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાલનમ્ આત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ ત્રયં ત્યજેત્ ॥ (ગીતા-૧૬/૨૧)

અર્થાત્ કામ,ક્રોધ, તથા લોભ આ ત્રણ પ્રકારનાં નરકના દ્વાર (સર્વ અનર્થોનાં મૂળ) આત્માનો નાશ કરવાવાળા છે. અર્થાત્ અધોગતિમાં લઈ જનારાં છે.એટલા માટે આ ત્રણેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

કામ ઇષ ક્રોધ ઇષ રજોગુણ સમુદ્ભવઃ ।

મહાશનોમહાપાપ્મા વિદ્ધયેનમિહ વૈરિણમ્ ॥ (ગીતા-૩/૩૭)

અર્થાત્ રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલો આ કામ જ ક્રોધ છે, એ જ મહા અશન એટલે અગ્નિ જેવો ભોગોથી તૃપ્ત ન થનાર અને મહાપાપી છે. એ વિષયમાં તું એને જ વૈરી જાણ.

પ્રસ્તુત શ્લોકમાં ગીતાકાર વિદ્ધિ શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. સંસ્કૃત ભાષામાં વિદ્ધિ શબ્દનું વિષેશ મહત્ત્વ છે. જે બાબત સંપૂર્ણ સત્ય હોય ત્યાં જ આ વિદ્ધિ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલો જોવા મળે છે. તેથી અધ:પતનની આ ત્રીજી અવસ્થા એ અટલ સત્ય જેવી છે.

(૪) ક્રોધાદ્ ભવતિ સમ્મોહઃ । :- ક્રોધથી ઘણી -ઘણી મૂઢતા આવે છે. ભાષ્યકાર ભગવાન આદ્ય શંકરાચાર્ય કહે છે કે- અથ ઇદાનીં પરાભવિષ્યતઃ સર્વ-અનર્થમૂલમ્-ઇદમ્ ઉચ્યતે । (ગીતાભાષ્ય) હવે (ઈન્દ્રિયોથી) પરાજય પામનાર(મનુષ્ય)નાં સર્વ અનર્થોનું મૂળ કહે છે.ક્રોધાદ્ભવતિ સમ્મોહોઽવિવેકઃ કાર્યાકાર્ય વિષયઃ ।ક્રોધથી સંમોહ થાય છે, એટલે કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યની બાબતમાં અવિવેક જન્મે છે.ક્રુદ્ધૌ હિ સંમૂઢઃ સન્ગુરુમપ્યાક્રોશતિ ।ગુસ્સે થયેલો માણસ મૂઢ બનીને ગુરુનું પણ અપમાન કરે છે. (ગમે તેમ બોલે છે,) તાવદેવ હિ પુરુષો યાવદંતઃકરણં તદીયં કાર્યાકાર્ય વિષયવિવેકયોગ્યં તદ્-અ યોગ્યત્વે નષ્ટ એવ પુરુષો ભવતિ । (7) અર્થાત્ વ્યક્તિ ત્યાં સુધી જ મનુષ્ય છે, જ્યાં સુધી એનું અંતઃકરણ કાર્ય અને અકાર્યનો વિવેક કરવામાં (ભેદ તારવવામાં) યોગ્ય એટલે સમર્થ છે. તેની એ યોગ્યતાનો નાશ થતાં પુરુષ નાશ પામેલો જ છે.

આમ અધ:પતનની આ ચોથી અવસ્થા દ્વારા ભરવાન કહે છે કે-ક્રોધ માણસની વિવેક શક્તિનો નાશ કરીદે છે. તેથી તેનાથી હંમેશા બચીને રહેવું જોઈ એ.

(૫) સમ્મોહાત્સ્મૃતિ વિભ્રમઃ । :- મૂઢતાથી સ્મૃતિમાં ભ્રમ ઊભો થાય છે. સમ્મોહનથી પણ સૂક્ષ્મ અવસ્થા સ્મૃતિવિભ્રમઃની છે. આ અવસ્થામાં પહોંચી ગયેથી વ્યક્તિની સ્મૃતિ ભ્રાન્તિવાળી થઈ જાય છે. સ્મૃતિવિભ્રમવાળી વ્યક્તિ ને યાદ જ નથી હોતું કે તે કોની સાથે શું ? કરી રહ્યો છે. અધ:પતનના આ સ્ટેજમાં પહોંચી ગયેલ વ્યક્તિ ત્યાંથી પાછી વળી શકતી નથી. ઉદા. તરીકે કેન્સર તેના ચોથા સ્ટેજ ને વટાવી જાય પછી માણસની બચવાની આશા બિલકુલ રહેતી નથી. અધ:પતનનું આવું સુસૂક્ષ્મ નિરૂપણ કરવા પાછળનો ગીતાકારનો આશય માનવજાત ને તેમાંથી ઉગારી લેવાનો છે.

(૬) સ્મૃતિભ્રંશાદ્ બુદ્ધિનાશઃ । :- સ્મૃતિમાં ભ્રમ ઊભો થવાથી કે સ્મૃતિનો નાશ થવાથી બુદ્ધિ- અર્થાત્ જ્ઞાનશક્તિનો નાશ થઈ જાય છે. અંહીયા ગીતાકાર માનવ મસ્તિશકમાં પ્રવેશ કરતાં જુદા-જુદા ભાવો ઉત્તરોત્તર કેવી સૂક્ષ્માતીસૂક્ષ્મ અવસ્થામાં રૂપાંતરી થઈ જાય છે, તે દર્શાવી રહ્યાં છે. ગીતાકારની દ્રષ્ટિ એ સ્મૃતિવિભ્રમઃની સ્થિતિ સુધી પહોંચી ગયેલ વ્યક્તિનું બીજું જ ક્ષણે સ્મૃતિભ્રંશઃની સ્થિતિમાં રૂપાંતર થઈ જાય છે. સ્મૃતિમાં સહેજ વિભ્રમ ઉત્પન્ન થયો કે તરત જ સ્મૃતિભ્રંશની અવસ્થા થઈ જાય છે. ક્રોધના પરિણામ સ્વરૂપ આ સ્મૃતિવિભ્રમના સ્ટેજ પહોંચેલા વ્યક્તિ માટે ત્યાંથી પાછા વળવું અશક્ય હોય છે. આ સૂક્ષ્માતીસૂક્ષ્મ ક્ષણને દર્શાવવા જ ગીતાકારે સ્મૃતિવિભ્રમઃ પછી સ્મૃતિવિભ્રમાત્ , સ્મૃતિભ્રંશઃએમ ન કહેતાં સીધું જ સ્મૃતિભ્રંશાત્ બુદ્ધિનાશઃ કહ્યું છે. અંહીયા આપણને ગીતાકારની અતિ સુસૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિનો પરિચય મળે છે.

બુદ્ધિનાશઃ-સામાન્ય રીતે બુદ્ધિનું કાર્ય નિશ્ચય કરવાનું છે.નિશ્ચયાત્મિકા સા બુદ્ધિઃ ।પરંતુ સ્મૃતિ નાશ થવાથી બુદ્ધિ કંઈ જ કરી શકતી નથી. કમ્પ્યુટરની ભાષામાં કહીએ તો CPU બંધ થઈ જાય, પછી Monitor કંઈ જ દર્શાવી શકતું નથી.એના જેવી આ સ્થિતિ છે.

કઠોપનિષદમાં મનુષ્ય શરીરને 'રથ'નું રૂપક આપતા કહ્યું છે કે-

આત્માનં રથિનં વિદ્ધિ શરીરં રથમેવ તુ ।

બુદ્ધિં તુ સારથિં વિદ્ધિ મનઃ પ્રગ્રહમેવ ચ । । (કઠોપનિષદ- ૧/૩/૩)

અર્થાત્ મનુષ્ય શરારથે રથ છે, ' આત્મા ' એ રથનો (શરીરનો) માલિક છે, બુદ્ધિએ સારથિ છે. અને ' મન' એ લગામ છે. ભાષ્યકાર ભગવાન આદ્ય શંકરાચાર્ય કહે છે કે- બુદ્ધિં તુ અધ્યવસાયલક્ષણાં સારથિં વિદ્ધિ, બુદ્ધિ નેતૃપ્રધાનત્વાચ્છરીરસ્ય સારથિ નેતૃપ્રધાન ઇવ રથઃ । ' નિશ્ચય કરના હી જિસકા લક્ષણ હૈ । ઉસ બુદ્ધિકો સારથિ જાન, ક્યોંકિ સારથિરુપ નેતા હી જિસમં પ્રધાન હૈ ઉસ રથ કે સમાન, શરીર બુદ્ધિરુપ નેતાકી પ્રધાનતાવાલા હૈ । ' (8)

આમ જીવન રથની સારથિ બુદ્ધિ છે. આ સારથિ જ ન રહે, તો પછી રથની (શરીરની) શું ગતિ થાય ! ક્યાં ખાડામાં તે પડશે ! તે કંઈ કહી ન શકાય.

(૭) બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણશ્યતિ । :- બુદ્ધિનો નાશ થવાથી વ્યક્તિનો સર્વનાશ થાય છે. જેને આપણે સામાન્ય જ ગણીએ છીએ તે ક્રોધ વગેરેનું અંતિમ પરિણામ સર્વનાશ છે. સર્વસામાન્ય માણસો દૈનિક જીવનમાં રોજના અનેકવાર ક્રોધનો ભોગ બનતાં હોય છે. આ દરેક વ્યક્તિઓને ક્રોધવગેરે વિકારોનાં વિકારાણ સ્વરૂપોનો ખ્યાલ આવે અને તેનાથી ચેતી જાય તેવા ઉમદા હેતુથી ગીતાકારે અંહીયા અધ:પતનની અવસ્થાઓ દર્શાવી છે.

' ગીતા' કહેતી વખતે ગીતાકાર માંની ભૂમિકાથી કહી રહ્યાં છે. માંને પોતાનાં દરેક દીકરા ઉપર સમાન પ્રેમ હોય છે. પોતાનાં ફસ્ટક્લાસ દીકરા- સ્થિતપ્રજ્ઞનું વર્ણન કર્યા પછી જગતમાંનાં સર્વસાધારણ તમામ જીવાત્માઓને સાવધાન કરવાનાં હેતુથી જ તેઓ અંહીયા અધ:પતનની અવસ્થાઓ નિરૂપીને દરેક જીવાત્માને Red Signal બતાવી રહ્યાં છે. જેથી કરીને આપત્તિ આવતાં પહેલાં જ માણસ તેનાથી સાવધાન થઈ જાય. જોકે વિષયોની આસક્તિથી ઉત્તરોત્તર સર્વનાશ સુધીની સ્થિતિ અતિ સૂક્ષ્મ છે. સર્વસાધારણ વ્યક્તિની સમજમાં ન આવે તેવી છે. જો માનવ આ સૂક્ષ્મ વિકારોને ઓળખી જશે તો તેનું જીવન સર્વનાશમાંથી ઉગરી જશે, અને ગીતાકારનો પ્રયત્ન સાર્થક થશે. એવી મને દૃઢ શ્રદ્ધા છે .

ત્વદીય વસ્તુ તુભ્યમેવ સમર્પયે ગોવિંદ !

પાદ ટીપ

- (1) ' ગીતા ધ્વનિ' - કિ. ધ. મશરૂવાળા - નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ-૧૪, એપ્રિલ-૨૦૦૭, પૃ. ૧૭.
- (2) 'બ્રહ્મસૂત્ર ચતુ:સૂત્રી' (શાંકરભાષ્ય- સહિત) ડૉ. લક્ષ્મણ વી. જોષી, પાર્શ્વ પ્રકાશન, અમદાવાદ. પ્રથમ આવૃત્તિ-૧૯૮૯, પૃ.-૨૩.
- (3) ' કઠોપનિષદ' - સાનુવાદ શાકરભાષ્ય સહિત- ગીતાપ્રેસ, ગોરખપુર, સં. ૨૦૧૭, છઠ્ઠીસવાઈ સંસ્કરણ - પૃ. ૯૩.
- (4) ' અમરકોશ' - અનુવાદક- ડૉ. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી - યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ-૬, દ્વિતીય આવૃત્તિ- ૧૯૯૮, પૃ.- ૪૩૪
- (5) ' ગીતામૃતમ્ ' - શ્રી પાંડુરંગશાસ્ત્રીજી આઠવલેનાં પ્રવચનો, પ્રકાશક- શ્રી વલ્લભદાસ જે. ઝવેરી, ' સદ્વિચાર દર્શન ' વિમલ જ્યોતિ, મુંબઈ. ચૌદમી આવૃત્તિ, ફેબ્રુઆરી-૧૯૯૫-પૃ.-૬૯.
- (6) ' શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં નિરૂપિત કર્મબંધનમાંથી મુક્તિ અને કર્મબંધનના અભાવની યુક્તિ' - પ્રકાશક-વસન્તકુમાર મ. ભટ્ટ- મે-૨૦૦૪-પૃ.-૨૫.
- (7) ' શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ' - (શ્રી શાંકરભાષ્ય સહિત) આદિ શંકરાચાર્ય ગ્રંથાવલી ભાગ-૩, અનુવાદક- ગૌતમ પટેલ- સંપાદક-નીલમ પટેલ, પ્રકાશક- સંસ્કૃત સેવા સમિતિ, અમદાવાદ-પ્રથમ આવૃત્તિ- ૨૦૦૪-પૃ.-૩૫.
- (8) ' કઠોપનિષદ' - સાનુવાદ શાકરભાષ્ય સહિત- ગીતાપ્રેસ, ગોરખપુર, સં. ૨૦૧૭, છઠ્ઠીસવાઈ સંસ્કરણ - પૃ.-૭૬.

સંદર્ભ ગ્રંથ સૂચિ

- (૧) ' અમરકોશ' - અનુવાદક- ડૉ. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી - યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ-૬, દ્વિતીય આવૃત્તિ- ૧૯૯૮.
- (૨) ' કઠોપનિષદ' - સાનુવાદ શાકરભાષ્ય સહિત- ગીતાપ્રેસ, ગોરખપુર, સં. ૨૦૧૭, છઠ્ઠીસવાઈ સંસ્કરણ ।
- (૩) ' ગીતા ધ્વનિ' - કિ. ધ. મશરૂવાળા - નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ-૧૪, એપ્રિલ-૨૦૦૭.

- (૪) ' ગીતામૃતમ્ ' -શ્રી પાંડુરંગશાસ્ત્રીજી આઠવલેનાં પ્રવચનો, પ્રકાશક- શ્રી વલ્લભદાસ જે. ઝવેરી, ' સદ્ધિયાર દર્શન ' વિમલ જ્યોતિ, મુંબઈ. ચૌદમી આવૃત્તિ, ફેબ્રુઆરી-૧૯૯૫.
- (૫) 'બ્રહ્મસૂત્ર ચતુઃસૂત્રી ' (શાંકરભાષ્ય- સહિત) ડૉ. લક્ષ્મણ વી. જોષી, પાર્થ પ્રકાશન, અમદાવાદ.પ્રથમ આવૃત્તિ-૧૯૮૯.
- (૬) 'શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા '- ગીતાપ્રેસ ગોરખપુર, સં. ૨૦૧૦, પાંચવાં સંસ્કરણ ।
- (૭) ' શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં નિરૂપિત કર્મબંધનમાંથી મુક્તિ અને કર્મબંધનના અભાવની યુક્તિ '- પ્રકાશક-વસન્તકુમાર મ. ભટ્ટ-મે-૨૦૦૪.
- (૮) ' શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા '-(શ્રી શાંકરભાષ્ય સહિત) આદિ શંકરાચાર્ય ગ્રંથાવલી ભાગ-૩, અનુવાદક- ગૌતમ પટેલ- સંપાદક-નીલમ પટેલ, પ્રકાશક- સંસ્કૃત સેવા સમિતિ, અમદાવાદ-પ્રથમ આવૃત્તિ- ૨૦૦૪.

મયારામ કે. પટેલ

(આસિ.પ્રો., સંસ્કૃત વિભાગ)

સરકારી વિનયન કોલેજ, સે.-૧૫,ગાંધીનગર.

Copyright © 2012 - 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Knowledge Consortium of Gujarat